

Sebastian Ștefănuță

seb_filozof@yahoo.com

Identități prahovene actuale și familii boierești. Direcții de cercetare antropologică*

Identitatea colectivă reprezintă o temă de perpetuu interes în antropologia socio-culturală. Nu fără motiv, ancorarea identitară solidă instanțiind una dintre condițiile sănătății corpului social. Suntem de părere că efectul ultim al dezagregării identitare colective este același ca și în cazul dezagregării personalității individului¹, efect cunoscut în practica psihiatrică prin termenul de *schizofrenie* (σχίζω [greaca veche], „a despica”, „a cliva”, și φρήν, „spirit” [Laplanche și Pontalis, 1994: 382-385]). Este de așteptat ca *omul*, în orice ipostază socială a sa – individ, grup, comunitate etc. –, să aibă la îndemână mijloace de apărare împotriva acestui pericol. Antropologia socio-culturală este preocupată tocmai de mecanismele culturale² pe care grupurile, conștient sau nu, le generează în slujba conservării identitare. Unul dintre cele mai răspândite este conferirea de sens prezentului social prin recurs la trecut, printr-o „construcție diacronică a identității” (Geană, 2016). Adică, faptul de a conferi coerență identitară prezentului prin folosirea de liant istoric.

Confruntat cu nenumăratele mărturii istorice ale familiilor boierești care din Evul Mediu și până la jumătatea secolului al XX-lea au deținut moșii de o parte și de alta a râului Prahova, de la granița cu Transilvania în nord până la localitățile Filipești și Mărgineni în sud – un rol de

* Text pentru simpozionul „Familia Cantacuzino și legătura acesteia cu cultura română”, ediția I, 19 mai 2017, Liceul Tehnologic „Constantin Cantacuzino”, Băicoi, jud. Prahova. Stilul discursiv și alcătuirea textului păstrează contextul pentru care acesta a fost conceput.

¹ Este de văzut, de exemplu, în ce măsură una dintre teoriile celebre ale schizofreniei, ca „pierdere a contactului vital cu realitatea” (Minkowski, 1999: 82) de către bolnav, poate fi aplicată și în cazul corpului social. În acest caz, contactul *vital* pe care indivizii îl au cu realitatea corpului social pe care-l alcătuiesc este asigurat tocmai de identitatea lor colectivă.

² Bineînțeles, nu doar de aceasta.

seamă revenind familiei Cantacuzinilor³, un antropolog se poate întreba în ce măsură identitățile colective actuale ale localităților prahovene din acest areal se configurează (și) în jurul acestui trecut istoric particular. S-ar putea obiecta că întrebarea este lipsită de sens, de vreme ce localitățile de care vorbim nu sunt ca niște monade ermetice. Din contră, sunt supuse unor intense fluxuri de schimb informațional și populațional, cu efectul continuei reconfigurări identitare. Într-adevăr, antropologia ultimei jumătăți de secol pare a fi mai interesată de *dinamica* decât de *statica* identitară, în contextul tematic general cunoscut sub denumirea de „*social change*”. Însă la fel de adevărat este și că grupurile tind să-și mențină constante anumite trăsături de personalitate/identitate, în ciuda „ințărilor” și „ieșirilor” de populație, informație, tehnologie etc. Aceasta cu atât mai mult când este vorba de grupări de foarte mari dimensiuni, de populații deci, a căror identitate este adesea caracterizată ca *identitate etnică*, sau, cu un termen de scurt-circuit, ca *etnicitate*.⁴

Conceptul și teoria etnicității se pot aplica localităților prahovene avute în vedere nu ca formațiuni propriu-zis etnice, ci în calitatea lor de grupări de mari dimensiuni. Concentrarea asupra acestor probleme în cheia antropologiei socio-culturale presupune preocupări de cercetare care vizează *nu* toate localitățile din areal, lucru care ar fi mai degrabă în cheia sociologiei sau geografiei umane. Presupune preocupări de cercetare *intensiv-microscopică* (Geertz, 1973: 21), într-o singură localitate. Bineînțeles, în relația sa cel puțin cu regiunea din care face parte și în vederea obținerii unor rezultate care utilizate fiind apoi comparativ și în conjuncție cu rezultatele unor studii similare să ofere posibilitatea de a avea în cele din urmă o caracterizare adecvată a întregii regiuni.

Una dintre localitățile care pot fi alese pentru o astfel de cercetare este Filipeștii de Târg. Nenumărate mărturii istorice ale trecutului boieresc o recomandă dintru început: ruinele palatului construit de postelnicul Constantin Cantacuzino între anii 1633–1641; „crucea negustorilor” ridicată de același postelnic la 1642, la întretăierea „drumului domniei”⁵ cu „drumul cel mare”⁶;

³ Toate informațiile istorice utilizate în acest material sunt extrase din monografia *Filipeștii de Târg, Prahova*, întocmită ca lucrare de grad didactic în 1990 și revizuită în 2009–2012 de prof. localnic Eugen Podeanu. Rugăm de aceea atenție la o eventuală citare a fragmentelor din prezentul text cu date istorice.

⁴ Despre toate aceste lucruri se poate consulta un volum coordonat de antropologul norvegian Fredrik Barth, *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Bergen–Oslo / London: Universitets Forlaget / George Allen & Unwin, 1969.

⁵ Drumul Prahovei, drum care venea de la București mergând către Brașov, trecând prin Târgușor/Mănești, pe aici retrăgându-se domnitorii în Transilvania când erau amenințați de turci.

⁶ Drum care ducea de la Târgoviște spre Buzău și Moldova

conacul Pană Filipescu, ridicat tot cam în aceeași perioadă, existent și astăzi, complet restaurat; kilometri de garduri de piatră care cândva delimitau moșiile; ruinele încă vizibile ale temeliei bisericii ctitorite la 1642 de postelnicul C. Cantacuzino, stolnicul Dumitrașcu Filipescu și logofătul Pană Filipescu; biserica actuală, construită la 1890 pe amplasamentul altei biserici, ctitorită între anii 1802–1803 de familiile Filipescu, Cantacuzino și Slătineanu; Iazul Morilor etc. La acestea se adaugă și proximitatea unor localități precum Călinești sau Florești, la fel de bogate în mărturii istorice asemănătoare.

Odată stabilite *tema, ipoteza și locul cercetării*, se impun considerații de *metodă*. Specific antropologiei sociale și culturale este *familiarizarea de lungă durată* cu *obiectul* de studiu (în cazul nostru, comunitatea filipeștenilor). După canonul clasic⁷, această familiarizare presupune viețuirea neîntreruptă în mijlocul populației studiate cel puțin un an de zile. Canonul a suferit însă adaptări, mai ales dacă e vorba de un studiu în propria cultură, așa-numita variantă de antropologie „*at home*”, caz în care antropologul deja vorbește fluent limba populației native și este familiar cu universul cultural și organizarea ei socială. Astfel că viețuirea neîntreruptă ar putea fi înlocuită cu reveniri repetate pe perioade mai lungi sau mai scurte. Indiferent de variantă, demersul investigativ presupune o studiere *intensivă* a realităților avute în vedere.

Pe acest fond, principala metodă de culegere a datelor este cea cunoscută în antropologie drept *observare participativă*. Adică, activitatea de teren a antropologului va însemna în primul rând *observare*, pe cât posibil implicându-se în activitățile și manifestările comunității studiate, *participativă* deci. Metoda însă, mai ales pentru tema pe care o avem în vedere, este insuficientă. De aceea ea trebuie dublată de alte metode și tehnici de cercetare, precum lucrul cu un interlocutor cheie, interviul, studiul documentelor personale sau sociale etc., sau metode prin care se urmărește răspândirea sau intensitatea unui fenomen, precum ancheta prin chestionare.⁸

⁷ Configurat în prima jumătate a secolului trecut în special în spațiul antropologiei britanice, prin activitatea unor nume precum Bronislaw Malinowski sau E. E. Evans-Pritchard. Lucrări de referință în acest sens sunt B. Malinowski, *Argonauts of the Western Pacific. An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*, London and New York: Routledge & Kegan Paul, 1987 [1922], sau E. E. Evans-Pritchard, *Social Anthropology*, London: Cohen & West LTD, 1951.

⁸ Despre metodă în antropologia socio-culturală se poate consulta H. Russell Bernard, *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*, Lanham/New York/Toronto/Oxford: Altamira Press, 2006. În românește, pentru o introducere rapidă atât în metodologia, cât și în universul general al antropologiei, pot fi consultate lucrări precum cea realizată de Gheorghită Geană (*Antropologia culturală. Un profil epistemologic*, București: Criterion Publishing, 2005), sau Vintilă Mihăilescu (*Antropologia. Cinci introduceri*, Iași: Polirom, 2007).

Cu excepția apelului la ultima metodă, cercetătorul desfășoară de regulă singur întreaga activitate. Prin observare, poate sesiza modul în care amintirile legate de trecutul boieresc se infiltrează *natural* în discuțiile cotidiene ale filipeștenilor de astăzi în cele mai diferite și informale contexte. El însuși posibil să provoace astfel de discuții, ca din întâmplare. Poate lua cunoștință de *reacțiile afective* pe care astfel de amintiri le generează. Poate trece în revistă aspecte de existență materială (detalii arhitectonice, obiecte existente în gospodării, piese de port și artă populară, delimitări parcelare, toponime etc.) care trimit direct la trecutul boieresc, de relevanță pentru rezidenții actuali ai localității Filipeștii de Târg. De asemenea, discuțiile de profunzime și interviurile, mai ales cu persoanele în vârstă,⁹ au rolul de a sonda *memoria socială*, extinderea și vitalitatea ei, referitoare la acest trecut particular. Nu în ultimul rând, poate observa și trece în revistă elemente de folclor local impregnate de referiri la / și episoade din / viața familiilor boierești sau a țăranilor în contextul stăpânirii boierești etc.

Ancheta prin chestionare – apelul la o metodă *cantitativă* deci, pe care însuși mersul cercetării utilizând metode *calitative* s-ar putea s-o facă necesară – presupune de regulă utilizarea unor echipe de operatori pentru aplicarea chestionarelor. Metoda aceasta este de fapt o metodă de „import” în antropologie, din sociologie.¹⁰ Prin ea urmărim – cum menționam – să avem o imagine rapidă asupra extinderii și intensității unui fenomen. Populară este formarea echipelor de operatori din studenți la facultăți umane și umaniste. Dar și elevii de liceu pot fi implicați în formarea unor astfel de echipe, alături de co-echipieri studenți sau experimentați în activitatea de aplicare a chestionarelor. De dorit este solicitarea elevilor liceeni chiar din Filipeștii de Târg. În cazul formării unor echipe de interviu, în componența lor pot intra doar elevi de liceu, întrucât înregistrarea și ascultarea interviurilor de către coordonatorul cercetării înseamnă și posibilitatea verificării gradului de corectitudine în efectuarea lor.

⁹ Dintre acestea, o atenție aparte urmează să se acorde bătrânilor născuți înainte de 1935, care e posibil să fi avut o relație de muncă directă cu ultimul deținător al moșiilor din raza localității Filipeștii de Târg până la naționalizarea comunistă, colonelul Nicolae Grigore Cantacuzino.

¹⁰ La fel cum antropologia, la rândul ei, împrumută metode altor discipline, de exemplu în studiul religiilor (pag. 250-254 în George Chryssides și Ron Geaves, *The Study of Religion. An Introduction to Key Ideas and Methods*, London/New Delhi/New York/Sydney: Bloomsbury, 2014 [2007]). Putem spune că antropologia este o știință deschisă și care reafirmă constant deschiderea către alte discipline (pag. 28 în Don Kalb, “The Path to the Post-Colony: why folklore won’t save us”, în Chris Hann et al., *Anthropology’s Multiple Temporalities and Its Future in Central and East Europe. A Debate*, Max Planck Institute for Social Anthropology Working Papers, No. 90, Halle/Saale, 2007, pp. 22-28).

După cum se observă, nu e vorba doar de o singură metodă pentru culegerea datelor de teren. Deși cercetătorul poate avea ca reper o anumită limită de timp – ca lungă durată, bineînțeles, specifică antropologiei – pentru colectarea lor, cercetarea se încheie în momentul în care se acumulează o masă critică de date care să permită extragerea unor concluzii întemeiate. Date culese, așadar, pe diferite căi, date tematice, dar și de context, relevante pentru temă, respectându-se un alt principiu specific antropologiei socio-culturale, *holismul metodologic*. Prelucrarea acestor date nu este necesar să conducă la verificarea ipotezei inițiale, aceea a trecutului istoric particular al filipeștenilor ca ingredient de primă importanță în identitatea lor colectivă actuală. Ceea ce ar orienta cercetarea către căutarea unor explicații pentru lipsa acestui ingredient acolo unde totul părea să favorizeze existența lui. Iar explicații precum „În genere, românii s-au ferit prin nepăsare să participe la o istorie care nu era expresia ființei lor” (Blaga, 1985: 10), istorie de care apoi să uite, nu ar fi deloc fanteziste.

Indiferent de concluziile studiului, în cazul în care derularea terenului presupune și implicarea elevilor, aceștia nu vor avea decât de câștigat. Un astfel de teren reprezintă o excelentă metodă de a-i familiariza cu istoria vie, nu cu cea care poate părea rece și exterioară, istoria din manuale, cărți, biblioteci, surse digitale. Cu istoria ce-și pune amprente vizibile, experiabile asupra prezentului, din care și ei fac parte, înțelegând poate că, vor, nu vor, sunt un produs al acestei istorii. Sunt ceea ce sunt (și) datorită familiilor boierești în jurul cărora viața târgului de pe malul Prahovei a gravitat secole la rândul. Iar în cazul în care trecutul de care vorbim reprezintă cu adevărat un reper identitar în fața căruia orice alt reper ar părea lipsit de însemnătate, implicarea într-o astfel de activitate are și rolul de a li-l cultiva, cu efecte dintre cele mai favorabile în ceea ce privește atașamentul față de comunitatea locală și participarea la acțiunea colectivă. În câți dintre noi pasiunile istorice nu s-au născut tocmai datorită bunicilor care când și când povesteau istorii de demult!

BIBLIOGRAFIE

- Blaga, Lucian, 1985, *Trilogia culturii*, București: Minerva, ediție îngrijită de Dorli Blaga, studiu introductiv de Al. Tănase.
- Clifford Geertz, Clifford, 1973, *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books.
- Geană, Gheorghică, 2016, „Viața memoriei și construcția diacronică a identității”, în *Caietele de la Putna*, 9, IX/2016, pp. 121-132.

- Laplanche, Jean și J.-B. Pontalis, 1994, „Schizofrenie”, în Jean Laplanche și J.-B. Pontalis (eds.), *Dicționarul psihanalizei*, București: Humanitas, traducere de Vasile Dem. Zamfirescu, pp. 382-385.
- Minkowski, Eugène, 1999, *Schizofrenia. Psihopatologia schizoizilor, și schizofrenicilor*, București: IRI, traducere, avânprefață și note de dr. Leonard Gavrilu.